

Az egri „hazafias tanácskozás” anyagából*

BENCZÉDI LÁSZLÓ

Köpeczi Béla előadásának volt egy igen figyelemreméltó, hangsúlyos megállapítása: Az igazi probléma — mondotta — a nemzeti kérdéssel, s általában a mai vitákkal kapcsolatban tulajdonképpen az, miként ítéljük meg a nemzeti kérdést a XX. században. Ezért engedjék meg, hogy annak ellenére, hogy magam feudáliskori kutató, részben tankönyvíró vagyok, néhány mondat erejéig én is foglalkozzam a kérdés modern, újkori vonatkozásaival, részben kapcsolódva Csatári Dániel hozzászólásához is.

A nemzetközi munkásmozgalom, a szocializmus legfőbb létjogosultságát, reményét, erejét internacionalizmusa adja. Ugyanakkor a hazafiság és a nemzeti érzés erősítéséről beszélünk, ezt igényeljük — joggal. Nincs-e a kettő között ellentmondás? Úgy érzem, nincs. Ez a két kérdés már évtizedek óta a legszorosabban kapcsolódott egymással és a nemzetközi munkásmozgalom, valamint saját országunk fejlődésének is állandóan napirenden levő követelménye. Ismeretes, hogy a kérdés nagy hangsúllyal elsősorban a Komintern 1935-ös VII. Kongresszusán vetődött fel. A magam részéről meg kívánom jegyezni, hogy egyetérték azzal az állásponttal, miszerint a nemzeti kérdésnek stratégiai jelentősége van az internacionalizmus, a szocializmus, a marxizmus gondolatkörén belül. Ugyanakkor a Komintern VII. Kongresszusának ezzel kapcsolatos határozatát sajátos történeti körülmények alapozták meg. Ilyen volt a fasizmus elleni harc szükségessége, ilyen volt a demokratikus szövetségi politikának a követelménye, ilyen volt az a körülmény, hogy a kommunista pártok a hatalomért harcoltak, ilyen adottság volt végül az a tény, hogy akkor a világon még csak egyetlen szocialista állam létezett.

Úgy vélem, hogy ez a nemzeti demokratikus irányvétel mind a politikában, mind az ideológiában, s a történetiszemléletben annak idején jogos, indokolt, haladó lépés volt a nemzetközi munkásmozgalom s a magyar kommunisták részéről, még akkor is, ha, mint ismeretes, a korabeli magyar társadalmi valóság és politikai helyzet elmaradottsága, ellentmondásai következtében nem érte el a kellő hatást. — Szeretném a kérdést most nagyon rövidre összefogva, a szocialista átalakulás periódusával folytatni. 1948—49 táján megtörtént a hatalomátvétel, rátértünk a szocializmus építésének az útjára. Nézetem szerint ekkor a szocializmus egész mozgalmán, történetén belül objektíve egy stratégiai korszakváltás történt, és úgy tűnik, hogy ez a stratégiai korszakváltás nem történt meg szubjektíve, a nemzetközi munkásmozgalom fent említett ideológiai tájékozódásában. Egész sor alapvető körülmény megváltozott. A fasizmus, mint létező ellenfél már nem egzisztált. Ugyanakkor létrejött több ország szövetségeként a szocialista világrendszer. A kommunista pártok hatalomra kerültek, mint kormányzó-pártok rendezkedhettek be. Változatlanul fennállt viszont a demokratikus szövetségi politika szükségessége, fennállt a kommunista pártok demokratizmusá-

* A tanácskozás 1972-ben zajlott le.

nak a követelménye. Hogy a nemzetközi kommunista mozgalmon belül akkor nagyon nehéz helyzet volt, több történeti körülmény összejátszása következtében — ezt tudjuk. Úgy érzem, hogy ideológiában, történetiszemléletben ekkor — persze nem a szó napi, hanem történeti értelmében — egy váltásra, *fordulatra lett volna szükség a nemzeti demokratikus irányvételről az internacionalista demokratikus irányvételre*. Ez a fordulat akkor, mint említettem, az ismeretes történeti körülmények között, elmaradt. Bekövetkezett némi késéssel: az SzKP, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusa hozta meg.

Nálunk a Magyar Szocialista Munkáspárt hatalomra kerülése és politikája hozta meg ezt a fordulatot. A Magyar Szocialista Munkáspárt politikája kezdetől fogva internacionalista, demokratikus irányvételű volt. Úgy érzem, Tisztelt Tanácskozás, hogy ami viszont a történetiszemléleti kérdéseket illeti, ezt a fordulatot bizonyos előzmények után — gondolok itt több, nagyon fontos párhátározatra — gyakorlatilag a Molnár-vita valósította meg történetiszemléletünkben. De ugyanakkor, amikor a fejlődésnek ezt az esetleg vitatható elemeket is tartalmazó rajzát felvázolom, szeretném egyben hangsúlyozni azt is, hogy nézetem szerint a fenti fejlődésfokokozatok nem jelentenek kizárólagosságot. Vagyis a nemzeti demokratikus irányvétel magába foglalta természetesen a kommunista pártok mindig is alapvető internacionalizmusát. Mint ahogy megfordítva, az internacionalista demokratikus irányvétel sem zárja ki, hanem ellenkezőleg szervesen magába foglalja, tartozékává teszi a nemzeti mozzanatot is. A különbség itt bizonyos értelemben a megközelítésben, a kettő egymáshoz való dialektikus kapcsolódásában, az arányokban, a súlypontban van. Röviden szólva, amikor annak a meggyőződésnek adok kifejezést, hogy itt egy ilyen demokratikus internacionalista fordulatnak kellett és kell bekövetkeznie, ez nem jelenti azt, hogy ez az újabb ideológiai tájékozódás visszatérhetne a Komintern VII. Kongresszusa *előtti* helyzethez, mert ez történetileg lehetetlen, s mert — mint azt Csatári Dániel a hozzászólásában hangsúlyozta — a nemzeti keret élő valóság a kommunista pártok számára, s hallatlan fontos, hogy milyen tartalommal iktatjuk azt a marxizmus gondolati rendszerébe.

A fenti problémát szeretném más oldalról is megvilágítani. (Rögtönözve, leírt szöveg nélkül beszélek, ezért nézzék el nekem, ha nem mindig pontos a fogalmazásom, s a gondolatokra próbálok koncentrálni.) Nemzeti történetünk szempontjából, tehát erről a bizonyos másik oldalról nézve ugyanis, úgy vélem, szintén egy régóta esedékes és régóta megérett eszmei tisztázódás ment végbe az elmúlt évtizedben, amelynek maradandó és nagyjelentőségű eredményei maradtak a magyar közgondolkodásban. Nem akarom ennek a jelentőségét eltúlozni. A magyar történelem újkori évtizedei sorozatos zsákutcákat hoztak, sorozatos bukásokat eredményeztek, meg kellett már egyszer vizsgálni, mi van ennek a mélyén. Ez a legnemzetibb ügy volt, ami Magyarországon a 60-as években történhetett.

Ugyanakkor tudom, érzem magam is, hogy megoldatlan problémák vannak. És talán nem tévedek, hogyha e tanácskozás összehívását, illetve jellegét is — legalább részben — összefüggésbe hozom ezzel a problémával. Valami nincsen rendben. Ezt, úgy gondolom, elsősorban a gyakorlati szakemberek érzik, de tulajdonképpen érzi minden magyar állampolgár. Nem akarok ennek a nemzetközi összefüggéseire kitérni, rendkívül bonyolult dolog. Az a meggyőződésem, hogy a fenti tisztázódásnak a többi szocialista országot érintő vonatkozásai is vannak. Eltérő ütemezésben, egyesekben ez megindult, más országokban kevésbé látjuk a nyomát — ez más kérdés. A belső probléma, a belső oldal felől szeretnék egy-két gondolatot fölvetni.

Az 50-es évek hazafias nevelésében mi egyoldalúan az emóciókat állítottuk előtérbe, összefüggésben azzal, hogy az erkölcsi ösztönzőknek bizonyos értelemben mindenhatóságot tulajdonítottunk. A 60-as években, kiegyensúlyozott gazdasági, politikai fejlődésünk gyümölcseként, indokoltan és helyesen előtérbe kerültek az anyagi ösztönzők. Nos, mégis azt érzem, hogy a kettő között most az arányok megint elcsúsznak. Minthogyha a ló túlsó oldalára estünk volna! Jelenlegi helyzetünkben, úgy érzem, szükség volna az erkölcsi ösztönzők erősítésére.

Nemrégiben — nyilván sokan látták — egy tévériportban az egyik Soroksári úti üzembről hallhattunk, ahol a világ legtermészetesebb, mosolygós hangján jelentették ki egyes dolgozók, akik a riport alanyaiként szerepeltek, hogy őket bizony *csak* a pénz érdekli. Ezen a „csak”-on van, úgy hiszem mindenki érzi, a hangsúly. Itt valahogyan egy új szintézist kellene létrehozunk az anyagi és az erkölcsi ösztönzők között, de úgy, hogy egyiket se a másik rovására érvényesítsük. Az erkölcsi ösztönzők erősítése, vagy helyre tévése ne jelentse az anyagi ösztönzőknek a mellőzését, de ugyanakkor az anyagi ösztönzőknek a megfelelő helyen való alkalmazása se okozzon — mint Köpeczi Béla referátuma említette — kiábrándultságot, cinizmust, csömört. Ezen kell gondolkodnunk, meggyőződés, hogy az egész tanácskozásnak ez az egyik főproblémája. És nyilvánvaló, hogy itt az elméleti kérdések tisztázása mellett ennek gyakorlati megoldásán is gondolkodnunk kellene. A magam részéről egyetértek azzal, hogy a munkát talán már az általános iskolai tankönyveknél kellene kezdeni. Ennek egyébként nagyon sok vonatkozása van azután ismeretterjesztési, népművelési stb. vonalon is — én ezekbe most nem kívánok belebocsátkozni.

Ehhez az egész problémakörhöz még egy megjegyzést szeretnék fűzni. Azt ti., hogy véleményem szerint ez a helyzet, amit itt megpróbáltam fölvezetni, nem kell valamiféle irányváltást jelentsen. Mi nem az 50-es évek helyzetébe akarunk visszaesésűzni. Nekünk ezt a mostani helyzetet, hogy úgy mondjam, előre, a 70-es évek felé kell tudnunk megoldani. Tehát itt gyakorlati megoldásokra van szükség, javaslatokra, tanácsokra, eszmecserére.

Ami már most — Tisztelt Tanácskozás, — a kérdéseknek a történettudomány és történettudományos vonatkozásait illeti, én úgy érzem, hogy a fenti összefüggésben elsősorban a történelemoktatás dolgát kell megvizsgálni. Ami a történettudományt illeti, Köpeczi Béla beszélt a referátumában a történettudomány valóságföltáró és ideológiai funkciójáról, ahogyan ezt a Magyar Szocialista Munkáspárt tudománypolitikai irányelvei leszögezik. A történettudománynak valóban fontos funkciója a valóságfeltárás is és az ideológiai funkció is. Az ideológiai funkción belül fontos funkciója a hazafiságra való nevelés is. De ez, mint azt már különböző alkalmakkor leírtam, a történettudomány és történelemtanítás, illetve a történettudomány és ismeretterjesztés közötti viszony pontosítását, szabatos megállapítását követeli meg. Nézetem szerint nem úgy kell a dolgot elképzelni — bár adandó alkalommal erre is sor kerülhet —, hogy a történettudomány a történelmi népszerűsítés, vagy a történelemoktatás megrendelésére pl. „eszményeket” dolgoz ki, hanem alapjában véve arról van szó, hogy a történettudomány éppen elegendő anyagot föltár ahhoz, hogy abból a történelemoktatás, az ismeretterjesztés és a népszerűsítés gyakorlati szakemberei, mint óriási rezervoárból, szükségleteiknek megfelelően merítsenek. A történettudomány — lényegénél fogva — se nem deheroizál, de nem is heroizálhat. A történettudomány valóságot tár fel, törvényszerűségeket, összefüggéseket állapít meg, magyarul mondva, végzi a maga tudományos munkáját. Az megint más, bár természetesen nagyon fontos kérdés, hogy mint ideológiai tudománynak a részletek összesítésében, szintetizá-

lásában messzemenően figyelembe kell vennie a mindenkori ideológiai, politikai és társadalmi követelményeket.

Ezek után rátérve a késő feudális kori történelem egyes kérdéseire, engedjék meg, hogy alapvető egyetértésemet fejezzem ki Köpeczi Béla referátumának ezzel kapcsolatos megállapításaival. Gyakori félreértés forrása a történettudomány néhány produkciója, anyagfeltáró, valóságfeltáró tevékenysége. Nevén nevezve a gyereket, sokan deheroizálnak tartanak bennünket. Hallottam már olyan kisarkított, kiélezett megfogalmazást is, hogy „honnét veszik maguknak a jogot a történészek” ahhoz, hogy ezt meg ezt csinálják. Mintha ugyan itt valami összeesküvésről, valami ördögi machinációról volna szó!

Föltárjuk az anyagot. Valóságos összefüggéseket állapítunk meg. Nem tehetünk másként. Ez a hivatásunk! Egy percre se tévesszük szem elől: a régi magyar történetírás, ahogy a bevezető előadásban is hallottuk, egyoldalúan végezte el ezt a munkát. Egyoldalúan a politikai-közjogi vonatkozásokat állította előtérbe. Szociális szempontból *nem* tárta föl az anyagot, ami egyeses következménye volt az egykori dualista Magyarország osztálystruktúrájának. A két háború között, a Horthy-korszakban pedig — s ez megint csak összefügg az akkori általános ideológiai helyzettel — a XVII—XVIII. századi török- és Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmek problematikájával — az egyetlen, tiszteletreméltó Markó Árpád kivételével — szinte nem is foglalkozott senki. A szociális anyagot nem tárták föl. De nemcsak erről van szó: megcsonkították, nem egyszer meghamisították a forrásanyagot. A korszak egyik kitűnő, nagy tudású kutatója mesélte el nekem a következőket. Az egyik korabeli iratkiadásban olvasta a szöveget: „Bottyán uram a törökkel csatázzván, elhajtott 250 marhát.” Elővette az eredeti iratot a levéltárban. Így hangzott a teljes és pontos szöveg: „Bottyán uram a törökkel csatázzván, elhajtott 250 marhát a föld népétől.”

És meg kell mondani, hogy az erre vonatkozó példák szaporíthatók. A bevezető előadás tartalmazott egy ilyen hangsúlyos megállapítást: „föl kell tární a magyar földesúri osztály, a magyar nemesség osztályelnyomó, kizsákmányoló tevékenységét.” Nagyon egyetérték ezzel a megállapítással. Magam a korai kuruc mozgalmak kutatója vagyok, példáimat tehát innen merítem. *Petróczi István*, a kuruc mozgalmak első vezére keménykezű, robotoltató földesúr Trencsén megyében. *Szepesi Pál* — ezek a nevek talán mindenki előtt ismertek — az 1660-as években állandó konfliktusban volt a diósgyőri végbeli katonasággal, mert mint földesúr, szökött jobbágyait a végbeli katonaság sorai közül erőnek erejével kivette, és mert a zálogbirtokába került diósgyőri vár után a katonaságtól addig ismeretlen bor- és gabonadézsmát követelt. *Bocskai István* — nem a nagy fejedelem, hanem annak egy kis utóda — zempléni főispánról (aki ugyancsak a korai kuruc mozgalmak egyik vezetője volt) azt jegyezték föl, hogy földesurasága alatt a robotoltatást heti 3 napról 5 napra emelte. Ugyanezt említik az 1671-ben mártírhalált halt *Bónis Ferencről* is, aki sajátkezűleg verte ellenszegülő jobbágyait. A felsorolt esetekben egyébként semmi meglepő nincs, mert adott korban, a XVII. század második felében, tudjuk, a kis- és középnemesség robotoltatása országos viszonylatban növekvő méreteket öltött, a nemesi áruterelés keretében. Vagy idézhetem *Kende Gábort*, aki a korai kuruc mozgalmak szatmári ágának vezetője volt, s aki — még a felkelés kitörése előtt — Szatmáron a vármegyei nemesség érdekeit képviselte a városi polgársággal szemben. Ő egyik levelében leírta ezt a mondatot: „mert amíg a paraszti vér az embertelenséget, úgy a nemesi vér mibennünk az emberséget nemzette”.

A felsorolt esetek azok a bizonyos „makacs” tények, amelyeket lehetetlen figyelmen kívül hagyni — bár igaz persze, hogy ezek egymás mellé fűzése önmagában még nem történetírás. Itt arról van szó, hogy ezeket a tényeket föl kell tárni, ezeket interpretálnunk, s végül összesítenünk kell. De a történetírás nemcsak összesítésből áll. A történettudomány kisebb publikációkban is fejlődik: forrásközlésekben, egy-egy téma, egy-egy tárgy valóságos összefüggéseinek a föltárásában, elemzésében és kimutatásában. Ha már most én a fent említett tényeket feltárom és netán publikálom, akkor én deheroizáló vagyok? Akkor én nem vagyok magyar? Akkor én hazafiatlan vagyok? — Vagy akkor hadd utaljak ellenkező szempontból Várkonyi Ágnes kolléganőmre, aki a 10 kötetes magyar történet jelenleg folyó munkálatai során az 1664. évi vasvári békének egy olyan nemzetközi háttérét tárja föl, amely messze meghaladja a polgári történetírás által figyelembevett probléma tágasságát, és sokkal élesebben mutatja meg, hogy a bécsi udvart, hogy úgy mondjam, póre hatalmi érdekek vezették — sokkal inkább, mint eddig gondoltuk — a vasvári béke megkötésében. Amikor tehát Várkonyi Ágnes ezt az összefüggést, ezt a tényt — mert ez forrásilag kimutatható — föltárja, ő talán nacionalista? És azt hiszem, a példákat folytathatnám! Itt arról van szó, hogy ne tessék bennünket részlettanulmányokért, részletadatokért különféle elmarasztaló jelzőkkel illetni. Nem érdemeljük meg! Elnézést kérek az emeltebb hangért, dehát tudják, hogy a szakma szenvedélye sokszor elragadja az embert.

Befejezésül még egy gondolatot szeretnék felvetni. Közismert, hogy ma a Történettudományi Intézetben egy nagy munkálaton, a 10 kötetes magyar történeten dolgoznak. Nyilván máris és ezután is nagyon sok vita, rendkívül sok órlódás fogja ezt a munkálatot kísérni. E műben összegezzünk. Igyekszünk mindent a helyére tenni. Ahogy a bevezető előadásban elhangzott, az ellentmondásokat nem akarjuk elhallgatni, kritikusan akarunk nézni, minden valóságos értéket a helyére akarunk tenni, föl akarunk mutatni. Több értéket fogunk fölmutatni, mint a polgári történetírás bármikor előttünk — ez meggyőződésem. Ez nem lesz könnyű munka, és lehet, hogy szívinfarktussal fogunk rámenni, de akkor is meglesz! És tessék elhinni, hogy a történészek nem magabiztosak és nem túlintellektualizáltak. És nem túlracionalizáltak és nem fölényesek. A történészek — higgyék el — kínlódó emberek! Ezzel kívántam befejezni hozzászólásomat.

*

Elnézést kérek, tisztelt tanácskozás,* hogy egy percig még igénybeveszem idejüket. Ez az én tegnapi Bottyán-példám annyi félreértést okozott, hogy szükségesnek tartok egy rövid kommentárt hozzáfűzni. Én ezt abban az összefüggésben vettem fel — a magnószalag lesz majd rá a tanúbizonyosság —, hogy a dualizmuskori történetírásban nem merték a teljes történeti valóságot föltárni, mert a hazafias-nemzeti érzést féltették tőle. Más kérdés, hogy a korabeli késő feudális-kapitalista osztálystruktúrában ennek milyen funkciója volt. Konkrétan Thaly Kálmánról van szó, aki megszépítette a valóságot. Amikor ezt a példát fölvettem, mintegy óvásként csak arra akartam figyelmeztetni, hogy ha hazafiasan nevelünk, a teljes történeti valóság birtokában neveljünk. Egyébként magam középiskolai tankönyvet írtam, s Bottyánról, úgy érzem, méltóan emlékeztem meg. Ezt az egész körülményt, hogy ő ezt vagy azt csinálta a parasztok marhái-

* A vitaülés végén elhangzott második, rövid hozzászólás.

val, negyed-, vagy ötödrangú tényezőnek tartom, meg tudom magyarázni a korabeli harcászattal, amihez egyébként Liptai Ernő is megjegyzéseket fűzött, úgy-hogy ezt nem önmagából kiragadva kell nézni, hanem csupán e tétel bizonyításául, hogy ti. nekünk a teljes valóságtól nincs mit félnünk és elsősízből nincs félnivalónk a magyar történelemben!

Még egy problémához, ti. a Habsburg-centralizáció kérdéséhez is szeretnék egy-két megjegyzéssel kapcsolódni. Teljes egészében egyetértettem tegnap Köpeczi Bélának azzal a tételével, hogy a mind a töröktől, mind a Habsburgoktól független magyar államiságnak, igenis, progresszív funkciója volt Európának ebben a térségében. Ilyen értelemben a török- és a Habsburg-ellenes küzdelmek is jogosak voltak. Szeretnék mégis — főképpen Lengyel Balázs hozzászólásával kapcsolatban — egy finomító körülményt megemlíteni, hogy ti. a XVII. században ellentmondásos jelenséggel állunk szemben. A törökkel szemben nem lehetett egy ország keretében felvenni a harcot, csak birodalmi képződményben. Ez a XV. század óta a középeurópai történelem alapadottsága volt. A mátyási politika egyik gyökere is lényegében ebben ragadható meg. A XVI—XVII. században ez a törökellenes szervezési központ a bécsi udvar volt. Jól látom ennek a körülménynek az összes ellentmondásait, ahogy erre Otta István is utalt, és nem tartom haladónak ezt a Habsburg-centralizációt, de ellentmondásos jelenségnek tartom, mert meggyőződésem, hogy a XVI—XVII. században a fővesztély *mindvégig* a török volt. Szóval én csak arra szeretném föl hívni a t. Tanácskozás figyelmét, hogy a XVII. század viszonyai között, amikor a Habsburg-kérdésről tárgyalunk, ne feledkezzünk meg a korszak fő kérdéséről: a török veszélyről.

És végül engedjenek meg még egy, most már valóban befejező mondatot. Úgy érzem, hogy tegnapi hozzászólásom lényegére Mód Aladár reflektált. Válaszul csak annyit szeretnék mondani: Mód Aladár hozzászólása meggyőzőtt arról, hogy bár továbbra is vannak elvi eltérések álláspontjaink között, főként gyakorlati teendőinkben, de nagyon lényeges más kérdésekben is egyetértés áll fenn közöttünk.

HANÁK PÉTER

Sajnálatos módon úgy alakult a helyzet, hogy a vita érdekességével fordított arányban áll a rendelkezésre álló idő. Ezért csak tézisekben tudom kifejteni néhány gondolatomat, ami ugyan nem történettudományi műfaj, de azt gondolom, nem ez az első vitánk, és nem is ez lesz az utolsó.

*

Három ponton szeretnék vitázni Fekete Gyulával. Fekete Gyula azt a csábító gondolatot vetette fel, hogy a történettudomány feladata lenne a deheroizálás. Ez a javaslat mégsem fogadható el. A történettudománynak sem a hőskultusz, sem a deheroizálás nem feladata, hanem a történelmi valóság tényeken, az összefüggések marxista elemzésén alapuló feltárása. Ha ez teremt hősokeket, nagy embereket, akkor őket így kell ábrázolni. De ha kiderül a hősokek tartott emberekről, hogy nem azok voltak, vagy nem tökéletes, márványba faragott hősokek voltak, akkor is a valóságot kell megírni. De mi sem a deheroizálást, sem a heroizálást nem tekinthetjük a történettudomány feladatának.

A második kérdés az, hogy Fekete szerint más az incerciarendszere a tudománynak, és más a népszerűsítésnek és az oktatásnak, vagyis mások a belső, öntörvényű mozgásai. Ha ezen azt érti Fekete Gyula, hogy *másként* kell különböző műveltségi, értelmiségi szinten álló közönségnek ugyanazt az igazságot, ugyanazt a felismerést előadni, akkor egyetértek vele ebben. Ha azt, hogy itt különböző igazságok vannak, akkor nem.

A harmadik kérdés az, hogy Fekete Gyula szerint volt egy absztrakt dogmatizmus, amely irreális utópiákat teremtett, a valóságtól távol állt, és korunkban az irracionális ragadja meg a valóságot, ez áll közelebb a valósághoz. Én azt gondolom, hogy az absztrakt dogmatizmus mítoszokat teremtett, irracionális mítoszokat, hőskultuszt, a népet romantikusan idealizálta, áruokra és hősköre osztotta, és valójában mitizálta a történelmet. És ezen a ponton a sztalini dogmatizmus egybeesett a nacionalista történelemfelfogásból örökölt szemlélettel. A valóság az, hogy éppen egy racionális, realista történelemszemlélet igyekszik mind a kettővel szembeállni.

Mind a dogmatikus történetírással, mind pedig a XIX. századtól örökölt nacionalista történetírás maradványaival, pontosan ezzel az egymással összefonódott „mitológiával” szembefordulva szeretnénk egy reális, racionális történetírást megvalósítani, amely azonban abban különbözik a felvilágosodás mechanikus materializmusától, hogy meg akarja érteni az irracionális hatásait. Bele akar hatolni azokba az irracionális erőkre, amelyek a XX. század történetében olyan sok meglepő és váratlan fordulatot okoztak. Ez a racionalizmus nem zárkózik el a nemzetiben, a népmozgalmakban, a hiedelmekben rejlő erős irracionális mozgatóerők kutatásától, megértésétől, de ezeket a maga racionális-materialista fogalmi kincsével kívánja megérteni.

Mód Aladárral is szeretnénk néhány kérdésben vitázni. Elsősorban nem is azzal, amit itt elmondott, hanem a Kortárs 1971 szeptemberi számában megjelent cikkével (Történelemszemléletünk látószöge és a nemzeti problematika). Előrebocsátom, hogy én Szücs Jenő vitató könyvének (A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge) módszerét és eredményeit rendkívül jelentősnek tartom, és alapjában, egyes részletektől eltekintve, egyet is értek azokkal. Mód Aladár cikkében mindenekelőtt a vitamódszert kifogásolom: pontatlanul idézi, félremagyarázza Szücs Jenő állításait.

Szücs ezt írja: „A magyar történelemnek nem egy igazi nagy politikusa volt. A legnagyobb mindjárt az élen áll, I. István király. . . Hozzá fogható kevés akadt a későbbiekben”, s a nagy formátumú haladó politikusok száma a legújabb korban egyre fogy (116. l.). Mód ezt így idézi: „Szücs Jenő szerint István király volt a legsikeresebb magyar politikus, utána csak sikertelenebbek következtek.” Aztán az átalakítva idézett megállapítást így interpretálja: „Nem a nemesi nemzetszemlélet példája-e, hogy minden elismerés mellett is István királyt tekintsük történelmünk legsikeresebb politikusának s a történelmi körülményeket figyelmen kívül hagyva, a sikert véve mértékül, minősítsük le vele szemben a magyar történelem minden nagy és progresszív képviselőjét?” (Kortárs, 1971. 1349. l.)

Szücs azt állítja, hogy „Mátyás király hadjáratai óta a magyar történelem számos győztes csatát ismer, de nem ismer egyetlen győztes *háborút* sem. . . A magyar történelem utolsó igazán nagy hadvezére, aki joggal állítható a kor legnagyobb stratégái mellé, és tartós sikereket is aratott, hiszen erre épült fiának állama, Hunyadi János volt” (115. l.). A Mód idézet: „Egyébként szerinte

Hunyadi János óta nem volt győzelemre képes hadvezérünk.” Az értelmezés: „Igaz, Szűcs Jenő maga is megemlíti, hogy Hunyadin kívül »sok sok tehetséges hadvezér és vitéz katona tölti be a magyar történelem századait«, de azok rajtuk kívül álló külső vagy belső okok miatt veszítették el a háborúkat. De miért kell akkor értékelésüknél a sikert mint mércét kiemelni?” Mód szerint „éppen azt kell kiemelni, hogy ha e forradalmainkat végül is az idegen tülerő tiporta is el, sem 1849-ben, sem 1919-ben nem elsősorban a magyar honvédsereg, illetve a Vörös Hadsereg harckészségén, s győzelemre való képességén, de nem is Görgey, Bem, vagy Stromfeld tudásán, hanem a forradalmi vezetés politikai problémáin fordult meg a forradalom sorsa” (1350. l.).

Szűcs a történelem valamennyi jelenségét a „haladó” és a „retrográd” kategóriákba soroló, szimplifikáló szemléletről szólva, ezt írja: „Már Dózsa és Werbőczy ellentéte sem fűzhető fel azonban egyedül e kategóriákra, holott érzelmi alapállásunk velük szemben egyértelműen pozitív, illetve negatív. Az 1514-i parasztháború ugyanis sem »haladó« nem volt abban az értelemben, hogy akár szubjektív célkitűzéseinek realizálását illetően, akár objektív hatását illetően, a történelmi haladás akkor aktuális vonulatát lett volna képes szolgálni, sem »nemzeti« nem volt, és pedig sem e fogalom akkori, sem modern értelmében” (108. l.). Szűcs itt a középkori parasztmozgalmak és a marx haladás fogalom problémáját érinti, és — többek között — a parasztmozgalmak ideológiájának uralkodó vallásos, jellegzetesen eretnek fogantatású, kiliasztikus vonásait elemzi. Mindebből Módnál ennyi marad: Szűcs szerint „a Dózsa féle felkelésnek pedig nem volt sem nemzeti, sem progresszív jelentősége”. Majd az ellenérv: „Igaz, az új társadalom és a nemzetfogalom nem vált benne [a parasztságban] tudatossá, de egészében nem is hiányzott belőle — elemeiben megvolt az magában a Dózsa-féle felkelésben is” (1349. l.).

Jó tucatnyi hasonló félrehallást sorolhatnék még fel annak bizonyítására, hogy az idézésnek ez a módszere, és az erre a módszerre alapozott érvelés komolytalanná teszi a tudományos vitát, vagy ha komolyan vesszük, akkor más műfajba kell sorolnunk.

Lényegesebb vitakérdés, hogy Mód szerint Szűcs egészében tagadja a népi patriotizmus létezését [és ezzel „történetiszemléletünk egész eddigi újkori pozitíve értékelt nemzeti örökségével fordul szembe”]. Aki gondosan végigolvassa a könyvet, meggyőződhet róla, hogy Szűcs nem tagadja egészében, hanem a helyére teszi a népi patriotizmust azáltal, hogy nem olyan korban keresi a népi-nemzetit, amikor az még nem létezett mint tudatos ideológiai motívum, hanem amikor már létezett: a XVII. század végén és a Rákóczi-korban. Lehet a részletekben vitatni Szűcs gondolatmenetét, magam is vitatom pl. a patrióta közönségtudat érzelmi motívumainak kissé merev szétválasztását a patriotizmus ideológiailag is megfogalmazott, tudatosan vállalt eszméjétől, de koncepciójának alapgondolatát helyesnek tartom. Mód Aladár végül is nem kevesebbet állít, mint hogy Szűcsnek azért nincs szüksége deheroizálásra, mert „a magyar történelem minden nemzeti és forradalmi, haladó örökségét eleve megkérdőjelezi”. Erről természetesen szó sincs, csupán a könyvet a maga egészében, gondolati felépítésének logikájában, és nem kiragadott és megmásított idézetek alapján kell értelmezni.

*

A másik vitakérdésem a magyar történelem „fővonalának” gondolatához kapcsolódik. Ahhoz a koncepcióhoz, amelyet Mód Aladár most is, már korábban

is többször kifejtett. Én ezt a koncepciót *historizáló* felfogásnak tartom, mert utólagosan konstruál egy történelmi „vonalat”, amely, bármennyire rokonszenvesek is egyedi darabjai, bármennyi példaképeink is lehetnek különböző szinten, egészében mégiscsak utólagos konstrukció. Mert Dózsa és Rákóczi, Petőfi és Kossuth, Ady, Károlyi és 1919 a valóságos történelmi folyamatban nem kapcsolódott össze valaminő organikus és lineáris kontinuitásban, hanem csak a mi tudatunkban, mi alkotjuk meg utólag a szerves kontinuitást. És ez nem helyes, nem tudományos felfogás. Nem helyes, mert különböző minőségű dolgokat kever össze: paraszti felkeléseket rendi-nemzeti mozgalmakkal, plebejus forradalmiságot rendi vagy polgári nemzeti hagyományokkal. És ha a Mód-féle „vonal” egyes láncszemeit külön-külön pozitívnak, örökségünknek, mai tudatunk részének tartjuk is, a szerves egészként való összekapcsolás olyan historizálás, amelyre nincs szüksége a marxista történetírásnak. Dózsa akkor is része szocialista tudatunknak, ha organikusán nem összefüggő előzménye Rákóczinak, a reformkor nemesi liberálisainak, Kossuthnak, akik egyébként nem is rokonszenveztek a Dózsa-felkeléssel. [Petőfi és Kossuth a maga helyén és minőségében egyaránt része haladó hagyományainknak, ha nem is egyazon „vonalat” képviselték, ha éles politikai-taktikai és világnézeti különbségek választották is el őket egymástól.]

Azért sem helyes ez a „fővonal” koncepció, mert ha erre a szemléleti alapra helyezkedünk, akkor el kell ismernünk, hogy a magyar történelemnek több „fővonala” is van. Akkor van a Werbőczy — Nagymajtény — „Vitam et sanguinem” — Világos — Tisza—Horthy „fővonal” is, sőt akkor konstruálható — vagy rekonstruálható — egy magyar felvilágosítók — a 48 előtti liberális reformnemzedék — dualizmus kori liberálisok — polgári radikálisok — szociáldemokraták reformer-vonal is. És talán még több is. Nincs ennyi „fővonala” a magyar történelemnek, ezek együtt alkotják az osztályharc és a nemzeti harc hol egymással ütköző, hol egymást kiegészítő-erősítő teljességében a magyar történelmet, és nem lehet belőle csak ezt, vagy azt vállalni. Történelmünket úgy ahogy van, bukásaival és győzelmeivel, szégyenletes aktsaival és nagy tetteivel, fényeivel és árnyaival kell vállalnunk [amint azt minden nagy gondolkodónk, költőnk tudta és tette Vörösmartytól Adyig és József Attiláig]. Más kérdés, hogy értékrendszerünkben mit milyen helyre állítunk, mit tekintünk mai eszméink előzményének, előfutárainak, és mit állítunk példaként az ifjúság elé.

Ha már a példaképeknél tartunk, hadd javasoljam Mód Aladárnak, — aki a mai vita után is aligha fogja feladni „fővonal” koncepcióját —, hogy legalább vegye bele a magyar jakobinusokat is, fogadja el őket is a magyar progresszió korai előfutárainak, ahogyan Ady, a századelő szocialistái és a Magyar Tanácsköztársaság tette. Ady ugyan kissé másként választotta meg példaképeit, neki Dózsa volt az őse, hozzá a kuruc szegénylegények, — nem az urak — álltak közel, ő a jakobinusokhoz, Táncsichhoz, Vajda Jánoshoz nyúlt vissza, de azért az egész történelmet vállalta, magába sűrítve érezte fajtája és hazája múltját és sorsát.

Más vonatkozásban is vitatható a korokon és formációkon átívelő, egyenesvonalú kontinuitás koncepciója. „Ki vitáthatná — kérdezi Mód —, hogy a feudalizmus egész korszakát tekintve a Dózsa féle felkeléstől 1848-ig s azt követően is potenciálisan a szélesebb és a szabadabb nemzeti fejlődésnek a parasztság volt a legnagyobb s legmesszebbmenően érdekelt tömegereje?” Én vitatom. Vitatom, hogy kortól és körülményektől függetlenül, a honfoglalástól 1848-ig, és „azt követően is” a parasztság volt a szabadabb nemzeti fejlődés akár tényleges,

akár „potenciális” tömegereje. A nemzeti fejlődésnek különböző periódusai vannak, és a fejlődés során változik a vezető erő is, a tömegerő is. A parasztság semmiképpen sem lehetett a nemzeti fejlődés tömegeroje a feudalizmus egész korszakában, amikor nemzeti fejlődésről még nem is beszélhetünk, még a kezdeteiről is alig. De nem mutatható ki ilyen történelmi szerep az újkor egyes periódusaiban sem, így a Rákóczi-tól az 1848-ig terjedő korszakban sem. Hogy egy szemléletes példát mondjak, számos román történész hasonló álláspontot fejt ki, mint Mód Aladár, és — többek között — a Horia-Cloșca felkelésre hivatkoznak. Az adatok, dokumentumok tárgyilagos elemzése azonban azt mutatja, hogy a Horia-felkelésben a szociális indítékok játszottak döntő szerepet. Igaz, a felkelő román parasztok szóban is, tettelesen is erős magyarellenességet juttattak kifejezésre, amit egyes történészek nemzeti motívumként értelmeznek. Közelebbről megnézve azonban ez a „magyarellenesség” is áttételesen szociális fogantatású, vallási ellentétet fejezett ki. Világosan bizonyítja ezt, hogy azokat a magyarokat, akik hajlandók voltak felvenni az ortodox hitet, befogadták románnak, befogadták a felkelők sorába. Az sem bizonyítható, hogy a korszak szlovák vagy magyar parasztmegmozdulásai nemzeti mozzanatot tartalmaztak volna, tehát nem áll az, hogy 1848 előtt a parasztság lett volna a nemzeti fejlődés tömegeroje, vagy akár a legmesszebbmenő érdekelt rétege. A nemesség, a nemesi értelmiség bizonyos rétegei, később a polgárság bizonyos rétegei voltak leginkább érdekelve a nemzeti fejlődésben, és ne feledkezzünk meg a munkásságról sem, amely a XX. században ugyancsak „messzemenően” érdekelt, és ugyancsak „tömegereje” a szabad nemzeti fejlődésnek. A parasztság nemzeti szerepének az abszolutizálását Mód Aladár historizáló felfogása egyik eleméként tekintem, és nem értek vele egyet.

*

Az egész hazafiság-vitával kapcsolatban érdemes és szükséges két dolgot különválasztanunk. Válasszuk el, hogy mi a patrióta, mi a nemzeti és történelmi valóságban, — és mi része a szocialista hazafiságnak a mai tudatunkban. A mai szocialista tudatnak az is része, ami a maga korában egyáltalán nem, vagy nem tudatosan volt hazafias, nemzeti motivációjú. Egy-egy parasztfelkelés, a munkásmozgalom akkor is szerves része a szocialista tudatnak, ha semmilyen nemzeti mozzanat nem merült fel benne. És ne feledkezzünk meg a reformkorszakok, a békés fejlődés időszakainak alkotó munkájáról sem. Ne feledkezzünk meg a paraszti termelőmunkáról, az erdőirtásról, a lápok lecsapolásáról, a termőföld meghódításáról, erről a csendes, szívós honfoglalásról. Ne feledkezzünk meg az értelmiségi alkotómunkáról sem, nemcsak a kiemelkedő kulturális alkotásokról, de a feltalálásokról, az újításokról, a munkásságnak az anyagi javak termelését, az élet jobbítását eredményező munkájáról sem. Tudom, ez a termelő, alkotó tevékenység közvetlenül nem hazafias indítékú. A paraszt, amikor erdőt irtott, amikor lecsapolta pl. az ecséri lápot, nem a hazafiságtól illetve munkálkodott, hanem érdekből. De itt az egyéni érdeket nem lehet elválasztani a közösségitől, az ország és a nép érdekétől. Ez az a pont, ahol az emberi és a nemzeti, az egyéni és a közösségi egymásba fonódik, különösen szemléletes és tanulságos módon a soknemzetiségű Magyarországon.

*

Az utolsó mondatban tudatosan utaltam az egykori Magyarország soknemzetiségi jellegére. A nemzeti kérdés ugyanis rendkívül megnehezítette az egye-

temes emberi és a nemzeti összhangjának megteremtését, és ma is nehezíti az együttélő nemzetek történetének egységes látószögű szemléletét, ahogy a vitázók, Szűcs Jenő, Diószegi István és Mód Aladár is nevezi: az egységes igazság megtalálását. A vita e vonatkozásában Szűcs és Diószegi konstatálja, hogy a magyar és egyes szomszéd népek mai történetírása ugyanazt az eseményt, pl. 1848-at, különbözőképpen, más mércével méri, vagyis jelenleg különböző, „nemzeti” igazságok vannak, Mód Aladár szerint „hamis feltételezés az, hogy a múltat nézve nekünk kettős igazságról kellene beszélnünk”. Aztán megszívlelendő módon kifejti, hogy a marxista történetírásban csak egy igazság érvényesülhet. Hogy azonban az elvi monizmus milyen jól megfér a gyakorlati dualizmussal, s hogy a „kettős igazság” elvi tagadása mennyire nem esik szükségképpen egybe az elv gyakorlati megvalósításával, arra éppen Mód fejtegetései szolgálnak frappáns példával.

Mód 1848-cal kapcsolatban kifejti, hogy Marx álláspontját „a főkérdésben: a tekintetben, hogy a nemzeti mozgalmak haladó vagy reakciós jellegét a nemzetközi haladás ügyének alárendelve kell megítélnünk, változatlanul helyesnek kell elfogadni. Így pedig a reakció elleni harcot tekintve, a nemzeti érdekeikben nem minden tekintetben kielégített népek haladó erőinek is egyértelmű a főérdeke.” 1848-as forradalmunk tehát korlátai és megoldatlansága ellenére „az igazi európaiságot, a nemzetközi haladás érdekeivel azonos, tágabb horizontú politikát képviselte”. Itt tehát az értékelés mércéje a marxi elv: a nemzetközi haladás ügye, amelynek az esetleges nemzeti sérelmeket, kielégítetlenségeket alá kell rendelni.

Mi a helyzet azonban az 1918. évi felbomlással s az azt követő rendezéssel, amely tudvalevően magyarulakta területeket is elcsatolt az országtól, és a magyarságnak okozott nemzeti sérelmet? Erre vonatkozóan Mód azt a kérdés formájába burkolt választ sugallja, hogy vajon „csak magyar, és nacionalista érdek volt-e Ady álma és az 1918/19-es forradalmaknak a magyar nép számára is nemzeti önrendelkezést kívánó forradalmi igénye? Vajon a nemzeti önrendelkezés nem sokkal szélesebb bázist biztosított volna az imperializmus és a fasiszmus erőivel szemben nemcsak a magyarságnak, hanem a Duna-medence népeinek is demokratikus és szocializmushoz kaput nyitó fejlődésük számára?”

Hagyjuk most ki „Ady álmát”, amelyről amúgyis nehezen eldönthető, hogy mennyiben vonatkozatható az 1918-ban kialakult helyzetre, és mellőzzük a fenti kérdésekben levő pontatlanságok, a különböző időszakok és problémák összemosásának vitatását, és csupán két kérdésre szorítkozunk.

1. Vajon 1848-ban a nemzeti önrendelkezés biztosítása a magyarországi nemzetiségeknek nem sokkal szélesebb bázist biztosított volna-e a Habsburg-reakció és a cárizmus erőivel szemben a Duna-medence népeinek demokratikus fejlődéséhez?

2. És ha ebben az esetben a nemzetközi haladás ügyének rendeltük alá a nem-magyar népek nemzeti igényeit, akkor nem ugyanezt a mércét kell-e alkalmaznunk 1918-ban és a két világháború között a magyar nemzeti igényekre, sérelmekre vonatkozóan is? Szabad-e a második esetben azzal érvelnünk, hogy a nemzeti igények kielégítetlensége, a jogok megsértése gyengíti a nemzetközi haladás ügyét, bomlasztja táborát? Válasz helyett hadd kérdezzek én is: nem a „kettős igazság” elvileg tagadott, de a gyakorlatban igencsak alkalmazott példájával állunk itt szemben?

Azt hiszem, azzal állunk szemben, és határozottan szemben is állunk vele. Éppen ezért alapvetően fontosnak tartom, hogy az egységes, egy igazságot ne csak

elvben valljuk, hanem a történetírás és oktatás mindennapi munkájában is jutassuk érvényre. Csak így érthetünk el a hazafiság és az internacionalizmus harmóniájához, amelynek tényleges megvalósítása általában sem, Közép-Kelet európa soknemzetiségű térségében pedig különösen nem könnyű feladat.

LACKÓ MIKLÓS

Kevés az idő, ezért rögtön a lényegre térek. A történész, a társadalomkutató megszokta, hogy az eszméket két oldalról közelítse meg: egyrészt azok igazságtartalma, másrészt az adott korban betöltött funkciójuk oldaláról. A két megközelítés természetesen szoros kapcsolatban áll egymással, mert igazságtartalom és funkció bonyolult kölcsönhatást mutat. A történész azonban jól tudja, hogy milyen gyakori itt a divergencia: lehet valami nem igaz (egyoldalú, egysíkú, sőt: a valóságot egyenesen hamisan tükröző), de társadalmi funkciója egy adott szituációban mégis pozitív irányba mutathat. A kétfajta megközelítést hangsúlyozva, ugyanakkor látjuk azok viszonylagosságát is, hiszen a múltat szemlélve a jelen mint a múlt igazolója vagy kritikusa és korrigálója lép fel, de mindig az autentikus igazság letéteményesének hiszi magát, aki a bölcsök követét tartja a kezében.

Igazságtartalom és társadalmi funkció ellentmondását a művészet, az irodalom, a műalkotás — úgy gondolom — ha ismeri is, nem ilyen formában éli át. Többek között ezért nem tudok egyetérteni az előttem felszólalt Lengyel Balázssal, aki a történészek és az írók közeledését mintegy szakmai, módszertani vonalon keresi. Persze, közismert, hogy minden alkotómunkának, a történetírásnak is és ez irodalomnak is megvannak a közös vonásai; ma már a történettudomány és a művészet e — ha úgy tetszik — közös módszertani elemeit (akár az intuícóra, akár egyébre gondolunk) senki sem tagadja. Bizonyos közös, hasonló elemek megléte azonban nem változtat azon, hogy a tudományos és a művészi megközelítés *elvileg* különböző, s éppen ezért *elvileg* különböző módszertani alapokra épül. S ez igaz még akkor is, ha felszólalásában Lengyel Balázs mint *történeti regényíró* lépett fel: a történeti regény, bármennyire is határterületnek látszik történetírás és regényírás között, ha igényt tart regény mivoltára, műalkotásnak tekintendő, s a műalkotásra jellemző módszertani ismérvek vonatkoznak rá.

Mindéből az következik, hogy nem módszertani síkon, hanem az eszmék, a gondolatok síkján kell a történészek és az írók közötti kapcsolatot erősíteni, ezen a területen kellene jobban szót értenünk. A magyar fejlődés, a hazai ideológiai hagyományok (főleg a két háború közöttiek) ismerete egyébként még jobban aláhúzza a két terület — tudomány és irodalom — elválasztásának szükségességét, éppen azért, mert nálunk a társadalomtudomány és az irodalom különösképpen összefonódott, határai erősen elmosódtak; az irodalom — persze meghatározott történeti okokból — túlságosan is arra tartott igényt, hogy társadalomtudománynak, pontosabban: a társadalomtudománynak is tekintésék. Ennek az igénynek az indokoltságát ideológiai-társadalomtudományi gondolkodásunk állapota — valljuk be — erősen alátámasztotta, ami megint nem jelenti azt, hogy mindéből erényt kovácsoljunk. Szellemi életünk egyoldalúan irodalmias hagyományai mindenesetre inkább arra hívnak fel, hogy határozottan hangsúlyozzuk a tudományos és irodalmi megközelítés különbségeit.

Visszatérve mármost a bevezetőben mondottakra, igazságtartalom és funkció dialektikus megkülönböztetésére, engedjék meg, hogy ezt mindjárt alkalmazzam Fekete Gyula felszólalására. Itt én most Fekete Gyula gondolatait

nem igazságtartalmuk oldaláról kívánom szemügyre venni, — megelégszem azzal a megállapítással, hogy az ő szemléletével nem tudok egyetérteni. Fekete Gyula szavai kétségtelenül kifejeznek bizonyos reális igényeket és rész-igazságokat is. De ő egy olyan megközelítés alapján áll, amely — bármennyire hangoztatja is, hogy csupán egy leszűkített és elvont racionalizmust akar korrigálni — a társadalmi jelenségek racionális értelmezését háttérbe szorítja, — gondoljunk csak a felszólalásában oly sokszor használt fő címszavaira: inercia, megkötöttség, szülő ösztönösség stb.

De ismétlem, most inkább az általa felvett gondolatok *funkcióját* szeretném egy kissé elemezni. A probléma lényegében így fogalmazható meg: mi az oka — legalábbis részben — annak, hogy napjainkban föllendültek a nemzeti eszme körüli viták, mi a funkciója a nemzeti-nacionalista eszmekör felé való orientációnak? A válaszhoz a problémát két oldalról: nemzetközi és belső oldalról kell megközelítenünk. Ami a nemzetközi vonatkozásokat illeti, a nemzeti-nacionalista eszme térhódítása mögött két tényező áll. Az egyik a megoldatlan nemzetiségi kérdés. A másik az az integrációs folyamat, amelynek részesei vagyunk. Ez utóbbi tekintetében a nemzeti eszme jelentős ideológiai *korrektív* szerepet játszik, mert arra irányul, hogy az integrációs folyamat valóban az önálló nemzetek közeledése és összefogása értelmében valósuljon meg. Ebben az összefüggésben a nemzeti gondolattól elválaszthatatlan megőrző, védő szerep tehát kétségtelenül pozitív szerepet tölt be.

A kérdésnek van egy belső, megítélésem szerint jóval problematikusabb oldala is. Persze, ezzel kapcsolatban sem helyezkedhetünk az elemzés nélküli pusztá elutasítás álláspontjára. Arról van tudniillik szó, hogy az elmúlt 20—25 esztendőben olyan nagyarányú átalakulások, a társadalom olyan nagyfokú ártétegződése, mozgása ment végbe, amely a régi tőkés-földesúri uralmon alapuló társadalmi struktúrát megszüntette, de az új struktúra nehezen bontakozik. Olyan átalakulási időszakban vagyunk, amikor sok bomlásjelenség mutatkozik (gondoljunk pl. a parasztság bomlására és százezreinek az iparba vándorlására, általában az átmeneti, ki nem jegecesedett társadalmi helyzetű emberek nagy tömegeire). Ebben a helyzetben sok esetben nem tagadható bizonyos subjektív jószándék azoktól a törekvésektől sem, amelyek a szocialista közösségtudat nem kielégítő fejlődése láttán, olyan eszmei „rendező elvet” keresnek, amely — feltevésük szerint — struktúrálni képes a rendezetlent, s a társadalmat kellő eszmei kohéziós erővel tudja ellátni. Ebből a szempontból az új betöltésére természetesen elsősorban a nemzeti-nacionalista eszme kínálkozik, amely igen mély gyökerekkel rendelkezik.

De hogyan értékeljük egy olyan álláspontot, amely a nemzeti gondolatot tekinti vagy szeretné állítani a társadalom fő eszmei rendező — és ösztönző — elvének? Először is: a nemzeti gondolat egy társadalmat csak pillanatokra — a nemzeti végveszély vagy legélesebb fenyegetettség pillanatában — képes belsőleg progresszív értelemben „rendezni”. Másodszor: a nemzeti-nacionalista eszme — számos, itt nem érinthető történelmi ok következtében — nálunk különösképpen tisztázatlan formában származott át a mi korunkra. Harmadszor — és ezt szeretném a legélesebben hangsúlyozni: igen könnyen állhat elő egy olyan helyzet, amelyben a nemzeti-nacionalista eszme nem ösztönzőjévé vagy segítőjévé válik a nehezen bontakozó demokratikus-szocialista tudatnak, hanem a demokratikus-szocialista közösségtudat pótlékává, sőt: e közösségtudat hiányosságainak elfedőjévé alakul, s ilyen elterelő, elfedő, „manipulatív” szerep betöltésére vállalkozik.

R. VÁRKONYI ÁGNES

A nemzeti kérdés immáron 10 esztendeje folyó vitái során a történésznek sokszor az volt az érzése, hogy nem egy nyelven beszélünk. Nemesak azért, mert e súlyos témakör a múlt és a jelen egyre nagyobb köreit ölelte fel, az álláspontok pedig egyes részproblémák mélyreható vizsgálatával kristályosodtak ki, hanem mert alapvető fogalmak értelmezésében tértek el a vélemények, és — talán a valóban nagyon nagysokaságú anyag miatt — ismétlések, már tisztázott kérdések figyelembe nem vétele, félreértés, félremagyarázás is bőven előfordult. Az ilyesmi pedig eléggé zavarja ennek a rendkívül súlyos kérdésnek a megnyugtató tisztázását.

Köpeczi Béla előadásának jelentőségét tehát mindenképp előtt abban látom, hogy a közös nyelv megteremtésén munkálkodik, hogy egybeilleszti az olyan, a vita során nemegyszer egymástól távolravetődött területeket, mint a tudomány világa és a társadalom történeti tudata, a történész műhelymunkája és történelmettanár oktató, nevelő tevékenysége.

A közös nyelven nem a megfogalmazást értem. Természetes, tapasztalásból tudom, hogy a történelmi valóság gazdag anyagából mást és mást kell hogy kiemeljen a 10—14 éveseket tanító, vagy az érettségire felkészítő és megint mást az író, vagy a nagyközönséget valamely történeti folyamatról tájékoztató ismeretterjesztő, másképp kell a történelmet tanítani általános iskolai és egyetemista fokon. De nem is a megközelítés módját értem, hiszen a társadalomtudományok természetéből következik, hogy szükségszerűen különböző eljárások alakulnak ki, a történelem más és más szférája is különböző munkamódszereket követel meg. Elvi értelemben gondolok a közös nyelvre, arra, hogy csakis a teljes történeti valóság ismerete alapján építhető ki szerves egységben társadalmunk történelmi tudata, ennek teherbíró történetismereti bázisa, és lehet mindez dinamikus alkotó-eleme a korszerű nemzeti öntudatnak. Különben sokféle történeti tudat élhet itt egymás mellett, köznemesi, kuruc, labanc, rendi, felekezeti, monarchista, és még annyi más. Ezek nehezen férnek meg egymással, méginkább kevésbé a marxista történet szemlélettel, és ha valamiféle nagy béke alakulna is ki közöttük, távolról sem jelentené, hogy immáron társadalmukat a szocialista nemzeti tudat hatja át.

E vita is azt mutatja, amit a bevezető előadás is sugallt, hogy néhány alap- elv tisztázása nélkül a közös munka igen nehéz, sőt lehetetlen. Arra persze semmi szükség nincs, hogy a különböző munkaterületek megpróbálják egymásra erőszakolni a maguk sajátos szükségleteit.

Ilyen értelemben a mai vitánkat egy nagyobb folyamat fontos állomásának tekintem. Az előadás történeti távlatba állítja a mai megbeszélést, mikor hangsúlyozza Molnár Erik vitaindító munkáinak jelentőségét és problémáit. Úgy gondolom, hogy ez a távlat növelhető a múltba fordulva és a jövőbe tekintve is. A múlttól annyit, hogy 1830—1860 évtizedeiben, tehát egy átmeneti korban, a társadalmi rendszer nagy változásának idején, a mostaniakhoz hasonló kérdések foglalkoztatták a kor íróit, tudósait, gondolkodóit. Nevezetesen: mikor nemzeti és korszerű a magyar történettudomány, ha a múlt valóságát tárja fel, vagy ha romantikus álmokat sző? Mi volt a nép és a nemzet, a nép és a haza történelmi útja? Elgondolkoztató, hogy a mítoszteremtők táborával olyanok álltak szemben és vallották, hogy a nemzet történetét egyetemes összefüggéseiben és a maga realitásában kell feltárni, mint a népies irányzat nagynevű képviselője, Erdélyi János, vagy a nemesi polgárosulás eszméit hirdető Eötvös, vagy az egymástól különben annyira különböző Horváth Mihály és Szalay László. Ha ez az állás-

pont akkor nem szorul félre és áttöri azok táborát, akik a tudományos megismerést a képzelettel vélik helyettesíthetőnek, vagy a történeti valóság jó vagy rossz-hiszemű meghamisításától sem riadnak vissza, munkánk ugyan lenne elég, de a történészeknek talán könnyebb lenne a dolguk.

Vitáik kifutását a jövőbe már előre vetítik az egyes elkészült vagy készülő monográfiák. Bármennyire is óvakodom attól, hogy munkabeszámoló látszatát keltsem, mégis meg kell említenem, hogy a történettudomány csakis a múlt mélyreható feltárásával tisztázhatja a vitás kérdéseket. Úgy vélem, hogy a monográfiákat azoknak mind kézbe kell venniük, akik felelősséggel munkálkodnak a szocialista történeti tudat kialakításán, ha másért nem, egyszerűen a történetismeret kedvéért. És hangsúlyozni szeretném, hogy nekünk történészeknek ehhez az egyáltalán nem könnyű, nem népszerű és gyors sikerekre bizony nem számítható munkához erkölcsi alapot az a meggyőződés ad, hogy az elkövetkezendő nemzedékek korszerű történeti tudatához hordjuk most az építőköveket. Éppen ezért az ifjúság nevelése szervesen kapcsolódik történettudományunk új törekvéseihez.

Ezzel érkeztem el lényegi mondanivalómhoz. A történészeket sokat foglalkoztatja, sőt fájdalmasan érinti az az itt is burkolt formában, de némely felszólalásban, méginkább tegnap esti beszélgetésben nyíltan kifejezésre jutott vélemény, hogy történettudományunk nagy erőfeszítései a teljes valóság megismerésére lehetnek nagyon tiszteletreméltóak, de a társadalmi elvárás más.

Meggyőződésem, hogy a korszerű társadalmi igény és a történettudományi munka között nincs ellentét. Sőt társadalmunk alapvető igényét csakis az ilyen jellegű történettudományi munka elégítheti ki. Hogyan? Néhány példa az előadásban kiemelt olyan fontos témakörökből mint a XVII. század története, a történeti haladás kérdése és végül a történettudomány funkciója.

Miként lehet a XVII. század, pontosabban a Bocskai-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc határolta évszázad szerves része társadalmunk mai történelmi tudatának? Semmiképpen nem úgy, hogy a mai megítélésünk szerint kedvező mozzanatokat kiemeljük, felnagyítjuk, ami nem tetszik, arról pedig egyszerűen nem veszünk tudomást. Többen említették Zrínyi alakját. A marhakereskedő Zrínyi — hallottuk — nem lehet lelkesítő példa, éppen ezért nemigen lehet vele mit kezdeni. Ássuk el tehát ismereteink legmélyére vagy egyszerűen vessük ki történeti tudatunkból? Ma már világos, hogy Zrínyi gazdasági tevékenységét nem lehet ezzel az egyetlen mozzanattal minősíteni, ez az egy mozzanat nagyobb összefüggésekben kapja meg történelmi értelmét. Ma már ismerjük Zrínyi gazdasági tevékenységének nagyszabású voltát. Tudjuk, hogy a sóval, fával, vassal kereskedő Zrínyi birtokainak egész gazdasági struktúrájával abba a fontos európai nagyságrendű folyamatba illeszkedik be, amely a kereskedelmi utak áthelyeződése folytán Kelet-Európa Nyugat-Európához való viszonyát mintegy új síkra helyezte. Ebben az összefüggésben Zrínyi gazdasági tevékenysége az adott viszonyok között a legkorszerűbb. Ez egészen más megvilágításban mutatja politikai céljait is. Nem azért, mert ott, ahol vasbányát akart nyitni, Karinthiában, ma is virágzó vasbányászat folyik, hanem mert érthetővé teszi, hogy Zrínyi miért nem volt, nem is lehetett a rendiség képviselője, hanem egy új Magyarországért társadalmi reformokkal harcoló politikus. Olyan harcos, aki nem provinciális kiváltságokért, nem a nemesi osztályért, hanem az önálló új magyar államért vívja a törökkel is véres csatáit. És csakis ilyen összefüggésben nyeri el történelmi jelentőségét az a kritikus hang, mellyel kora nemesi társadalmát illeti. A Török Áfium-ban, tehát harcra lelkesítő kiáltványban írja: „Én nem hízelkedem édes nemzetem tenéked, hogy hazugsággal dícsérjelek.” Olyan kritikus

hangon ír a nemességről, melynek még történetírásunkban is alig találjuk párját. S ez a realista hang, nagy államszervezői munkával együtt folytatódik Rákóczi-nál. Kijelentése napjainkban is figyelmeztető: „Bárki légy, ne dicsérj, ha megírod életem történetét”.

Megjelenés előtt áll a Rákóczi-szabadságharc résztvevőinek, kortársainak naplóból, emlékirataiból válogatott gyűjtemény. A különböző társadalmi helyzetű, műveltségű és nemzetiségű kortársak igen különböző, nemegyszer homlok-egyenest eltérő véleménnyel vannak az eseményekről, de éppen az eltérő véleményekből derül ki, hogy a szabadságharc idején nemesek a császári katonaság ellen folyt itt a harc, hanem az önálló magyar állam megteremtéséért, korszerű berendezéséért is. Csécsi János sárospataki tanárnak a szécsényi országgyűlésről írott naplója pl. éppen azt dokumentálja, hogy milyen drámai összeütközések zajlottak le a jobbágykatonaság jogait érvényesíteni kívánó nemesi csoport és a rendi jogokat védők között. Ez a napló régen ismert volt, de egészében soha nem jelent meg és a régi történetírás sem használta fel, hiszen tartalma semmiképpen sem illeszkedett a szabadságharcot csakis a nemesi Magyarország ügyének tekintő képbe. Az pedig történelmi tény, hogy a korszerű állami berendezkedésért és a jobbágykatonaság társadalmi szabadságáért folyó harc egyszerűen a rendi, feudális eresztekeket feszegette.

A részigazság szebb, elfogadhatóbb, mint a teljes valóság — lehetett levonni a következtetést mindabból, ami itt többek között a marhákat a föld népétől elhajtó Bottyán forrással kapcsolatban elhangzottak. Nem azt akarom itt most hangsúlyozni, hogy félreértés történt, vagy hogy ennek a forrásnak a történeti értékét esetleg több más forrás összevetése alapján lehet minősíteni, hanem azt, hogy Bottyán történelmi nagyságának súlyán ez nem változtat, ha mellé állítjuk mindazt, amit eddig róla tudunk, hogy kegyetlenül büntette a fosztogató katonákat, hogy a nép éppen azért szerette, mert mindenben igazságot szolgáltatott, a szegénység javait saját katonáival szemben védte, hogy iskolai alapítványt tett vagy vagyonának javát katonái fizetésére, ellátására áldozta, s azt hangoztatta, hogy csakis a nemesség megadóztatásával, tehát az egyik sarkalatos nemesi kiváltság feladása árán lehet folytatni a szabadságharcot.

A másik nagy feladatcsoport a fogalmak tisztázása. Mit jelentett az állami önállóság — amit Erényi Tibor emelt ki. A XVII. században központi kérdés, hogyan képzelték el az önálló magyar állam viszonyát egyrészt a történeti Magyarország másnyelvű népeivel, másrészt a közelebbi távolabbi szomszédsággal kapcsolatban. Itt sem lehet célunk a napi politikai normák alapján kis adatokból összeállítani szép vagy kevésbé szép csokrokat. Nagy monográfiákra van szükség. Franciaország és a Rákóczi-kori Magyarország viszonyáról száz éven át találgatások folytak s a kapcsolatok reális tisztázásához Köpeczi nagy monográfiájára volt szükség. Különbö a történeti valóságtól messze kalandozó véghetetlen szubjektívizmusnak tárunk széles kapukat. Úgyhiszem, a mai Magyarország történelmi múltja és mai helyzete igenis megadja az alapokat arra, sőt egyenesen kötelezővé teszi, hogy mindazoknak, akik a társadalom történeti tudatának kimunkálásán dolgoznak, legyen erkölcsi bátorságuk a teljes történeti igazság feltárására. Két példa: osztrák történészhallgatók szakdolgozatai között újabban igen közkedvelt téma a szülőföld védelme a kuruc betörésekkel szemben. Magam is beszéltem olyan fiatalal, aki nagy szorgalommal szedett össze olyan adatokat, amelyek a szülőföld, a haza védelmének címszava alá tartoznak, de bizony a magyar függetlenségi harcokra nézve egyáltalán nem kedvezőek. Ha már most az a magyar fiatal, aki egy ilyen osztrák kollegájával akad össze, vajon mit felel,

ha és nem is hallott róla, hogy pl. Zrínyi, Rákóczi ismételten és visszatérően kezdeményezéseket tett, hogy politikai, gazdasági conföderációt létesítsen a szomszéd országokkal. Mert amint a török elleni védelem egymásra utalta itt a népet, úgy a nyugat-európai fejlődés és a dinasztikus abszolutizmus szinte létérdekké tette az itteni országok népeinek a szorosabb kapcsolatok kialakítását. Ha tehát a magyar ifjúság csakis kisiskolás fokon tanulja országga történetét, akkor az ilyen találkozások a XIX. századi nacionalista viták fellángolására vagy a teljes közönybe, apátiába süllyedésre lesznek szomorú alkalmak. Vagy pl. ismeretes, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején a határőrvidéki szerbek Bécs szolgálatában harcoltak. Kevésbé ismeretes, hogy Rákóczi nyolc éven át soha nem mondott le róla, hogy megnyerje őket, s minden eszközzel munkálkodott ezen. Mai tudásunk, történeti tapasztalataink birtokában nem kis megrendüléssel olvashatjuk egy ilyen, 1703-ban kelt, a rákoknak teljes szabadságot és önállóságot biztosító pátens záradékát, amely úgy szól, hogy aki megakadályozza, hogy ez a pátens eljusson rendeltetési helyére, beláthatatlan bajok okozója lesz. A pátent ugyanis a címzetek soha nem olvashatták, mert a császári őrség elfogta és mindmáig a Kriegsarchivban fekszik.

Talán ezek a példák is bizonyítják, hogy a történettudománynak az előadásban hangsúlyozott kettős funkciója — valóságfeltáró és ideológikus szerepe — szerves kapcsolatban kell hogy álljon egymással, a kettő között nincs feloldhatatlan ellentmondás, nem lehet ellentét. Ránki György említett egy találó megfogalmazást a történelem funkciójáról „a történettudomány a múlt szociológiája”. Engedjék meg, hogy én itt egy másikat, a hasonló gondokkal küzdő 1848-as történész-nemzedék megfogalmazását elevenítsem fel, mert úgy gondolom, találóan kifejezi e mai megbeszélés gondjait: „A történelem a jövő csillagászata.” Tudjuk, a csillagászat kezdetben a hajósok és a földművesek tudománya volt, hiszen életük állt vagy bukkott az égbolt törvényeinek ismeretén. Ilyen értelemben szükséges, hogy a mai nemzedék megismerje a múlt teljes valóságát, a hazai történelem törvényszerűségeinek európai és nemzeti kötöttségeit.

Sok szó esett az ifjúságról, hogy mit kell vagy célszerű a magyar múltból az ifjúsággal megismertetni. Kevesebb arról, hogy vajon milyen ez a mai ifjúság. Mikor én történelmi kérdésekről fiatalokkal beszélek, érdeklődésüket minősíteni legjobban Horváth Mihály szavaival tudom: „elérkezett az az idő, mikor igen sokan, sőt tán egész nemzedékek csak az igazságot követelik”.

Éppen fiatalágunknak ez a valóságra nyitott, más népekkel szemben nem elzárkózó, pózokat, sallangokat, frázisokat elutasító habitusa jogosít fel arra, hogy e mai vitánkat is úgy értékeljem, mint előrelépést a meglehetősen nehéz munkában, amely nem „középiszkolás fokon”, hanem a szép és igaz egységében kívánja a magyar társadalom nemzeti tudatának szerves részévé tenni Magyarország történetét.